

7. Коваль А.П. Спочатку було Слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові. Київ : Либідь, 2001. 312 с.
8. Митрополит Іларіон. Розп'ятий Мазепа. Вінніпег : Наша культура, 1961. 88 с.
9. Наукова і творча спадщина Івана Огієнка (Митрополита Іларіона).
10. Сохацька Є.І. «Молося за весь рідний край...»: Штрихи до життєпису Івана Огієнка та його культурологічної діяльності. Кам'янець-Подільський : ПП Мошак М.І., 2007. 276 с.

The article describes the phrases with the semantics of direct time on the material of the historical drama «Crucified Mazepa» by Ivan Ogienko. The subject of investigation were prepositional and non-prepositional phrases with the meaning of time, completely and not completely filled with action, and without or indicating its limitation. Time is a verbal category that expresses external temporality as the moment of action and serves to reflect it on the temporal axis from the position of the speaker (relative to the moment of speech). The concept of time people realized later than the concept of space. Direct-time phrases are juxtaposed on the basis of occupancy and incompleteness by the action of a time segment, are divided into two groups phrase with the meaning of time completely filled of action, phrase with an incompletely filled time.

Analyzed direct-time phrase, fully and not fully filled with action, is widely represented in the historical drama «Crucified Mazepa». They are built mainly on universal grammatical models, which were also revealed in the Ukrainian language of previous centuries. They are opposed on the basis of «fullness – incompleteness» by the action of a time segment. Among them the most productive are the prepositional and non-prepositional phrases, in particular the first group (with direct time, full action) – $V \cdot S_a$ and the second group (with direct time, not fully filled action) – $V \cdot y$ (in) $\cdot S_a$ and $V \cdot S_g$.

The least commonly used phrases of direct unrepeatable time that are not completely filled with action are historical dramas such as $V \cdot za \cdot S_g$, $V \cdot during \cdot S_g$, $V \cdot at \cdot S_p$, which includes nouns of temporal semantics.

Key words: temporal phrases, direct time, unrepeatable time, exact time, prepositional phrase, without prepositional phrase, historical drama.

Отримано: 26.09.2019 р.

УДК 305:81:001(477)Огієнка
DOI: 10.32626/2309-7086.2019-16-2.81-86

Римма Монастирська, Алла Сірант

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ ЛІНГВІСТИЧНИХ СТУДІЙ І. ОГІЄНКА

Стаття присвячена аналізу гендерних особливостей мовного матеріалу в науковій рецепції Івана Огієнка. Заналізовано лінгвістичні погляди вченого щодо становлення граматичної категорії роду в українській мові, виокремлено засадничі положення його мовознавич праць на предмет відображення гендерних асиметрій у сприйнятті й мовному представленні осіб чоловічої та жіночої статей. Окреслено перспективи подальших досліджень творчості Івана Огієнка в лінгвокультурному аспекті.

Ключові слова: гендер, гендерні характеристики, фемінітиви, гендерні стереотипи, гендерні асиметрії.

Упродовж останніх десятиліть усе більше дослідників звертаються у своїх працях до проблем гендерних аспектів функціонування соціуму. Із розвитком жіночих студій, які дали початок власне гендерним студіям, поняття «гендер»

увійшло до науково-методологічного апарату не лише гендерології, а й інших соціально-орієнтованих наук. У мовознавстві феміністичні впливи стали поштовхом до виокремлення нового напрямку – гендерної лінгвістики. На вивченні проблем мовного представлення фемінного й маскулінного, а також особливостей чоловічого та жіночого мовлення зосередили свою увагу Д. Спендер (Dale Spender), Дж. Коутс (Jennifer Coates), П. Екерт (Penelope Eckert), С. МакКоннелл-Джинет (Sally McConnell-Ginet), Д. Таннен (Deborah Tannen), Дж.Т. Вуд (Julia T. Wood), О. Горошко, І. Кузнєцова, А. Мартинюк, Л. Ставицька та ін.

Мета нашої розвідки – зааналізувати засадничі положення мовознавчих праць І. Огієнка у контексті дослідження проблем гендера та мови.

Методика вивчення мови та гендера відображає два різні аспекти, а саме – мовну систему та мовне вираження. У межах гендерної лінгвістики це виявляється у таких напрямках досліджень: вивчення «чоловічої» та «жіночої» мов (так званого гендерлекту) та аналіз мовних засобів на предмет того, як чоловіки та жінки представлені у мові. Аналізуючи мовознавчу спадщину І. Огієнка, ми з'ясували, що, незважаючи на той факт, що поняття «гендер» до наукового обігу було введено у 70-рр. ХХ ст., учений не просто торкається у своїх лінгвістичних студіях проблем гендера та мови, а подає їх ґрунтовний аналіз. Так, зокрема, в аспекті гендерної проблематики І. Огієнко описує постання в мові граматичної категорії роду: *«Початкова мова не знала граматичного роду й часто надавала самцям і самицям різні назви, пор.: наші батько-мати, баран-овечка, бугай-корова і т. ін., і тільки пізніше, коли виникла потреба граматичного статевого розрізнення, цебто коли мова ускладнювалася, тоді виникла потреба й розрізняти живі іменники чоловічої статі від жіночої <...> Такий двородовий стан дуже довго існував у людській мові. За тих часів людина дивилася на всю довкілну природу, як на живу, – усе було для неї живим, скрізь були живі істоти. Глибока персоналіфікація (уособлення) природи – це основа світогляду початкового людства. Ось через це первісна людина ставивий поділ живих осіб протягом віків перенесла й на природу, що його оточувала, цебто й на всі неживі речі, персоналізуючи їх, надавала чоловічого чи жіночого роду»* [1, с.160-161]. Привертає увагу той факт, що науковець вживає займенник чоловічого роду *його*, замінюючи ним іменник жіночого роду *людина*, що вказує на маскуліноцентричність сприйняття концепту ЛЮДИНА. Знаходимо підтвердження цьому в етимологічному словнику, упорядником якого є І. Огієнко. Так у словниковій статті *людина* читаємо: «Людина – людська істота; гр. anthropos, лат. homo. У всіх слов'янських народів колись було слово *ludinь* (пор. наш архаїзм *простолодин*), але в усіх них воно вже вийшло з ужитку» [ЕССУМ, с.394]. Лексема *ludinь* має граматичну форму чоловічого роду.

Гендерна стереотипізація за принципом виокремлення маскулінних та фемінних рис є також характерною рисою постання граматичних родів у мові. Так домінувальні маскулінні та маргінальні фемінні риси стали визначальними чинниками розподілу слів за родами. І. Огієнко зазначає, що *«Усе велике, сильне, значне, діяльне мислилось роду чоловічого; навпаки – усе мале, полохливе, слабе, пасивне відійшло до роду жіночого»* [1, с.162]. Значущим чинником, що вплинув на родову віднесеність іменників, стала біологічна здатність виконувати репродуктивну функцію. Так, зокрема, за твердженням І. Огієнка [1], у багатьох мовах іменник *земля* набув граматичної категорії саме жіночого роду, тому що, попри всю значущість землі для людства, її силу, твердість як головні характеристики, яким властиві маскулінні риси, родючість як фемінна харак-

теристика стала вирішальною для віднесення цієї лексеми до жіночого роду. Так як і більшість назв дерев з огляду на їхню здатність «родити» (плодоносити) в індоєвропейських мовах набули граматичного значення жіночого роду.

Описуючи становлення граматичної категорії роду в українській мові І. Огієнко говорить про перехід до чоловічого роду деяких іменників, які в давні часи закінчувалися на *-ь* і тому належали до жіночого роду. Це відбулось через ствердіння кінцевого приголосного. Пояснюючи причини таких змін у мові, науковець вживає термін «очоловічення» [1, с.174], яким, на жаль, не послуговуються сучасні мовознавці, використовуючи натомість латинізм «маскулінізація». Цікаво, що разом із терміном «очоловічення» І. Огієнко послуговується запозицією термінолексемою «зфемінізувала», але поряд подає у дужках український відповідник «ожіночила», утворений за тим самим морфологічним принципом, що і його відповідник щодо позначення переходу іменників до категорії чоловічого роду: «*А то часто знає наша мова й такі випадки, що, свою неясну форму з бігом часу виразно зфемінізувала (ожіночила), прийнявши закінчення -а чи -я. У нашій стародавній мові було багато слів на м'яку приголосну, але з бігом часу це закінчення вийшло з літературної мови, бо замість нього витворилася нова форма, уже виразно жіночого роду. Напр., у давнину були в нас слова (в наших говірках вони відомі ще й тепер, як архаїзми): баснь, вись, власть, вошь, дєбрь, дочь, дрозь, кузьнь, ладонь, ложь, мышь, осокорь, пісьнь, рябрь, скатерть, стражь, тополь, фасоль, часть, ширь, яблонь і т. ін. Закінчення всіх цих слів у нашій літературній мові давно вже завмерли (часом відомі в мові місцевій народній), бо їх переміг закон виразної фемінізації роду слів, і тепер ми, замість них, уживаємо таких форм: басня, вишина, влада, воша, дєбра, дочка, дрижа, кузня, долоня, лжа, миша, осоко́ра, пісня, рябизна, скатертина, сторожа, тополя, фасоля, частина, ширина, яблуня й т. ін.» [1, с.177-178]. Також, аналізуючи мовознавчі праці І. Огієнка, натрапляємо на термінопоняття «закон фемінізації»: «*Взагалі, в історії української мови, як і в історії деяких інших слов'янських мов, напр., польської, помічається виразний і сильний закон фемінізації (ожіночення) роду слів, і то прагнення до фемінізації зовсім ясної й міцної, а саме – до надання слову закінчення -а чи -я, чим слово вже без хитання стає жіночого роду З законом цим ми будемо весь час стрічатися в цій моїй праці, особливо в словах інішомовного походження [1, с.179]». Проте в роботі не виокремлено мовний закон маскулінізації (очоловічення) роду слів, тому маємо підстави говорити не лише про гендерні асиметрії щодо термінів, якими послуговується вчений, але й про гендерні асиметрії в природній мові, яка живе за своїми законами і не фіксує явищ очоловічення роду слів так виразно, як це відбувається при набутті значною частиною лексем виразних ознак жіночого роду. Зокрема, це стосувалось значною мірою запозичених слів. Науковець теж на цьому наголошує: «*Проте ожіночення роду інішомовних слів – це загальноукраїнський процес*» [1, с.197].**

Велику вагу не лише в контексті гендерології, але й для лінгвокультурологічних та соціологічних студій має зрівняльна характеристика правописів, яку подає І. Огієнко, пояснюючи природність закону фемінізації для української мови. Так, зокрема, він наголошує на тому, що правопис 1945 року за урядовим наказом штучно й «*насилно стинив процес фемінізації (ожіночення) роду в українській мові*» [1, с.195]. Ніяких науково обґрунтованих підстав для цього, за словами І. Огієнка, немає: «*Підстав на це жодних, крім одного: так буцїм вимовляють. Але хто так вимовляє? Так не можуть без урядового насилля вимовляти ті, хто мову справді знає природно! Як ми бачили вище, фемінізація роду інішомовних слів – це нормальний історичний процес в українській мові,*

який сильно й глибоко захопив українську народну мову. Правопис 1927 року не спиняв цього процесу, а правопис 1945 року силою спиняв його» [1, с.196].

Дослідник здійснює порівняльний аналіз, який переконливо свідчить про штучність процесу спинення фемінізації в українській мові:

<i>Правопис Голоскевича (1929)</i>	<i>Правопис Кириченка (1955)</i>	<i>Російська форма аналіз</i>
<i>баль</i>	<i>бал</i>	<i>бал</i>
<i>бандероля</i>	<i>бандероль</i>	<i>бандероль</i>
<i>газеля</i>	<i>газель</i>	<i>газель</i>
<i>діагноза</i>	<i>діагноз</i>	<i>диагноз</i>
<i>залья</i>	<i>зал і зала</i>	<i>зал и зала</i>
<i>коректива</i>	<i>коректив</i>	<i>коректив</i>
<i>метод і метода</i>	<i>метод</i>	<i>метод</i>
<i>психоза</i>	<i>психоз</i>	<i>психоз</i>
<i>роля</i>	<i>роль</i>	<i>роль</i>
<i>туберкульоза</i>	<i>туберкульоз</i>	<i>туберкулез</i>
<i>флянеля</i>	<i>фланель</i>	<i>фланель</i>
<i>шинеля</i>	<i>шинель</i>	<i>шинель</i>
<i>цикорія і цикорій</i>	<i>цикорій</i>	<i>цикорій</i>

Ця коротенька таблицка ясно показує, що новий « академічний » правопис таки силою накидав нам російську форму роду інішомовних слів, а наш приртаманий віковий процес фемінізації роду силою спиняє [1, с.196].

Свою увагу І. Огієнко зосереджує не лише на категоріях чоловічого та жіночого роду. Також він здійснює детальну характеристику нейтрального роду (як пропонує називати середній рід) та спільного. Науковець наводить приклад, що має виразне гендерне маркування, оскільки на мовному рівні фіксує інформацію про сферу зайнятості чоловіків та жінок: *«Тепер слово голова в значенні «провідник» стало спільного роду, ба й жінки головують, а тому треба писати й говорити: з тебе, чоловіче, такий (а не така) голова, як з мене лікар; заждім, поки наш голова (якщо це чоловік) не вийде зо школи. і т. ін [1, с.183].* Це засвідчує той факт, що жінки нарівні з чоловіками обіймали керівні посади, а оскільки лексема *«голова»* жіночого роду, то функцію розрізнення мають виконувати займенники, прикметники, що вступають у синтаксичні зв'язки з цією лексемою, або заміняють її.

Не оминає увагою у своїй мовознавчій спадщині І. Огієнко й проблеми фемінітивів. Науковець зазначає, що поряд із розрізненням за статевими чи природними родами живих осіб чи істот, для якого властивими є різне номінування (наприклад, *батько – мати, баран – овечка*), *«мова витворила звичайно подвійні паристі форми для назв істот: чоловічі й жіночі, напр., учитель – учителька, удівець – удова, мученик – мучениця, професор – професорка, сусід – сусідка, сусіда, гість – гостя, друг – другиня, подруга, учень – учениця і т. ін. їх дуже багато» [1, с.168].* Це засвідчує те, що для української мови фемінітиви є характерним явищем ще з давніх часів.

Окремо у своїх мовознавчих працях науковець спиняється на ролі жінки в українському суспільстві. Так, у своїй книзі *«Рідна мова»* І. Огієнко говорить про рідномовні обов'язки жінки: *«Українська інтелігентна жінка, дбала мати своїх дітей, повновласна господиня хати – вона в першу чергу мусить учитися літературної мови. В своїй хаті – то вона найперший і найлюбіший профе-*

сор своїм дітям. Не вільно жінкам забувати ані на хвилину, що то ж вони творці «матірньої мови», що то від них перших усі ми переймаємо свою початкову мову. Чого навчить нас мати, те й понесемо з собою у світ на ціле своє життя. Мати – то найглибший і найреальніший творець літературної мови. Нехай же українська жінка ніколи не забуває про цю свою таку важливу, а разом із тим і таку почесну, але й відповідальну роль в українській культурі. Інтелігентна українська мати мусить досконало знати свою літературну мову, мусить постійно її вчитися, а все своє знання разом із матірньою теплою ласкою переливати в серця своїх дітей. Пам'ятати, що, власне, цього всі ми не забуваємо до кінця віку свого» [2, с.97]. Водночас не знаходимо жодної згадки про рідномовні обов'язки батька, роль якого у вихованні дітей є не менш важливою. Окрім цього, варто зважити ще той факт, що література, яка якраз творить і фіксує літературну мову, майже до кінця ХХ століття була представлена головною письменниками та поетами, жінки (письменниці та поетеси/поетки) активно влились в літературний процес, а отже і в процес відтворення і творення літературної мови, вже наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть. Тому, на нашу думку, такі міркування свідчать про асиметрії у сприйнятті чоловіка та жінки за їхніми суспільними ролями. Крім того, вони відображають гендерні стереотипи щодо жінок: «головне призначення жінки – це родина, діти...» [3, с.35]. Мовні асиметрії, які відображають мовну картину світу, транспоновану дослідником, містить така цитата: «Священик мусить добре усвідомити, що мати – то найміцніша твердиня збереження рідної мови, а тому повинен при кожній нагоді, особливо ж на проповіді, нагадувати жінкам про їхні рідномовні обов'язки» [2, с.59].

У своїх лінгвістичних студіях І. Огієнко відводить окремий розділ вивченню становища жінки в українському суспільстві («Правний стан жінки») [1, с.283-284]. Так, дослідник пише: «Тяжкий стан жінки був на сході, але не легшим і він був і на католицькому заході. Напр., ще року 1690-го у Франкфурті виїшла книжка латинською мовою «Жінка – не людина». Року 1753-го в Ляйпцігу виїшла книжка німецькою мовою: «Цікаві докази, що жінка не належить до людського роду». І в усіх народів світу тяжкий неправий стан жінки відбувався й на їхніх мовах. Досить виразно бачимо це і в мові українській» [1, с.284]. Особливо науковець зосереджує свою увагу на мовне представлення статусності жінки. Так, зокрема, номінування жінки відбувається опосередковано – через прізвище батька або чоловіка: «... стає по чоловікові -ова: Шевченкова, Столяренкова і т. ін. До заміжжя панна зветься за батьком: Шевченківна, Столяренківна» [1, с.284]. З часом ставлення до жінки змінилося. Так, під впливом християнства жінка в Україні набуває більших прав. Дослідник зазначає, що в українській мові досить рано з'являється лексема *дружина* на позначення одруженої жінки щодо її чоловіка. І. Огієнко коментує це так: «І нема слова *кращого над дружина!* Давнє *жона*, жінка – визначає взагалі «родяица», і як вище від цього «*дружина* « – *товариш*» [1, с.286]. Дуже ретельно дослідник аналізує українську форму «одружитися з», порівнюючи її з російським «женитись на» та робить відповідний коментар щодо різного ставлення до жінки в українському й російському суспільствах, що, відповідно, й відобразилося таким чином у мові.

Отже, лінгвістичні студії І. Огієнка відображають гендерні стереотипи, мовні ознаки гендерних асиметрій. У своїх працях автор зважає не тільки на відображення жінки у мові, але й на її суспільне становище. Перспективним вважаємо аналіз усієї творчої спадщини І. Огієнка на предмет виявлення гендерних стереотипів, гендерно маркованих мовних одиниць та інших виявів гендеру у мові.

Список використаних джерел:

1. Огієнко І. (митрополит Лларіон). Наша літературна мова. Київ : Наша культура і наука, 2011. 356 с.
2. Огієнко І. (митрополит Лларіон). Рідна мова. Київ : Наша культура і наука, 2010. 436 с.
3. Ставицька Л.О. Гендер: мова, свідомість, комунікація. К. : КММ, 2015. 440 с.
4. Eckert P., McConnell-Ginet S. Language and gender. New York : Cambridge University Press, 2003. 366 p.

The article is devoted to the analysis of gender peculiarities of language material in Ivan Ohiienko's scientific reception. The linguistic views of the scholar on the formation of the gender as the grammatical category in the Ukrainian language are highlighted, the basic principles of his linguistic works are singled out in order to reflect gender asymmetries in the perception and linguistic representation of persons of male and female gender. Analysing Ivan Ohiienko's linguistic heritage, we found that, despite the fact that the concept of «gender» was introduced into scientific circulation in the 70's of the twentieth century, the scientist not only touches upon the problems of gender and language in his linguistic studies, but presents them with a thorough analysis. In terms of gender issues Ivan Ohiienko describes the formation in the language of grammatical category of gender. Gender stereotyping on the principle of separation of masculine and feminine features is also a characteristic feature of the grammatical gender in language. Thus, dominant masculine and marginal feminine traits have become determinants of words distribution by genders. Not only in the context of gender studies, but also in linguocultural and sociological studies, the comparative characterization of spelling and explaining the natural law of feminization for the Ukrainian language given by Ivan Ohiienko is of great importance. Ivan Ohiienko in his linguistic heritage also analysed the problems of the feminitives. The scientist payed particular attention to the social status of women and the reflection of it in the natural language.

The perspectives of further studies of Ivan Ohiienko's creativity in the linguocultural aspect are outlined.

Keywords: gender, gender characteristics, feminitives, gender stereotypes, gender asymmetries.

Отримано: 04.10.2019 р.

УДК 371(477)(092)

DOI: 10.32626/2309-7086.2019-16-2.86-90

Світлана Никитюк

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ЛІНГІСТИЧНІ СТУДІЇ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті йдеться про дослідницьку діяльність Івана Огієнка на ниві лінгвістичних студій. З'ясовано важливість ідей науковця у становленні української лінгвістичної науки та подано аналіз його основного лінгвістичного доробку. Стаття сприятиме осмисленню його феномену на мовознавчому рівні.

Ключові слова: лінгвіст, історичні пам'ятки, розвиток української мови, дослідження.

У багатому й різноманітному доробку вченого найвагомніше місце посідають дослідження й розвідки з питань розвитку української мови, культури в цілому. Чому так глибоко і всебічно він зосереджувався на таких студіях?